

NEVELÉSTÖRTÉNET

HISTORY OF EDUCATION

7. ÉVFOLYAM 3-4. SZÁM 15 2010

NEVELÉSTÖRTÉNET

HISTORY OF EDUCATION

A SZÉKESFEHÉRVÁRI KODOLÁNYI JÁNOS FŐISKOLA FOLYÓIRATA

Felelős kiadó:
SZABÓ PÉTER rektor

Szerkesztőség:
Kodolányi János Főiskola
8000 Székesfehérvár, Fürdő u. 1.
06/30/600-9186
tolgyesij@uranos.kodolanyi.hu

HU ISSN 1785-5519

TARTALOMJEGYZÉK

E SZÁMUNK SZERZŐI:
BÉKÉSI KATALIN gimnáziumi tanár, Szilágyi Erzsébet Gimnázium és Kollégium, Eger; GELENCSÉR KATALIN főiskolai docens, művelődéstörténész, Gödöllő; HARTMANN MAGDOLNA PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs; HOUSSAYE, JEAN egyetemi tanár, Université de Rouen, Rouen, Franciaország; KELEMEN ELEMÉR professor emeritus, ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Kar, Budapest; az MTA Pedagógiai Bizottság Neveléstörténeti Albizottság tiszteletbeli elnöke, Budapest; KÉRI KATALIN tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék, Pécs; KOCSISNÉ FARKAS CLAUDIA egyetemi oktató, Pécsi Tudományegyetem BTK Felnőttképzési Kar Pedagógiai Intézet, Pécs; KOROKNAY KÁROLY tanár, Székesfehérvár; LANGERNÉ BUCHWALD JUDIT egyetemi tanársegéd, Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Veszprém-Pápa; MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA egyetemi docens, Veszprém; NAGY ADRIENN PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem BTK Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs; POÓR FERENC tanár, pedagógiai kutató, Veszprém; RÉVÉSZ GYÖRGY elnök, Magyar Pedagógiai Társaság Mozgalompedagógiai Szakosztály, Budapest; SCHNEIDER ISTVÁN középiskolai tanár, PhD-hallgató, Sopron; TÓTH DEZSŐ könyvtárvezető, Veszprém; TÖLGYESI JÓZSEF főiskolai docens, Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár; TRENCSÉNYI LÁSZLÓ egyetemi docens, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest; a Magyar Pedagógiai Társaság ügyvezető elnöke, Budapest;UNGVÁRI JÁNOS elnök, Karácsony Sándor Pedagógiai Egyesület, Debrecen; VARSÁNYI PÉTER ISTVÁN főiskolai tanár, Szombathely.

Címlapkép:
Sztehlo Gábor-emlékmű Budapesten a Deák Ferenc téren

A borítót és a kötetet tervezte:
Bessenyei János

Nyomdai kivitelezés:
Quadrat '64

A JAPÁN NEVELÉSTÖRTÉNET A HAZAI NYOMTATOTT FORRÁSOKBAN

KÉRI KATALIN

Japanese education history in national printed sources – In previous period, local education historiography did not pay much attention to Japanese education history. During the 19th and 20th century, only few studies were published from time to time, but in the last third of the 20th century and even nowadays the number of studies, papers on Japanese education a little bit different from the European culture increased. In this paper the author, leading researcher of education in the Mediterranean and Latin America, introduces the sources available in Hungary on Japanese education in order to provide an opportunity for local researchers to pay more attention to today's Japanese schooling practices with such high standards in education culture. The paper lists and analyses the most significant publications.

BEVEZETÉS

Napjainkban a *neveléstörténet* oktatása különböző időkeretek között és kisebb-nagyobb mértékben eltérő tematikával a világ szinte valamennyi pedagógusképző intézményében kötelező tárgy[1], és része a művelődéstörténeti kutatásoknak, összefoglalásoknak is. A tudományág művelői annak születésétől, formálódásától, a 18-19. század fordulójától kezdve érdeklődéssel fordultak saját népük, országuk nevelési múltja mellett az *egyetemes* neveléstörténet felé is. Az európai (nyugati) neveléstörténet-írásban a kezdetektől mindmáig meghatározó volt magának a kontinens múltjának a tanulmányozása, jóllehet, más országok mellett éppen hazánkban is láthatunk példát a szélesebb nemzetközi kitekintésre, az első neveléstörténészeink közül például Lubrich Ágost, Fináczy Ernő munkáiban. Ugyanakkor elmondhatjuk, hogy a nyugati világban kialakított egyetemes neveléstörténeti kánonba máig alig-alig kerültek be a nem európai („nem-nyugati") pedagógiai múltról őrzött ismeretek, és ha igen, akkor azok leginkább az ókori államalakulatokra vonatkoznak. A későbbi történelmi korszakok nevelésügyi, nevelésfilozófiai fejleményeiről csak szórványos, nem ritkán hibás és hiányos információk kerültek a tankönyvekbe, lexikonokba, és egyes területek (például Latin-Amerika, Japán vagy Afrika) neveléstörténetének bemutatása szinte teljesen hiányzik.

Tanulmányunkban néhány jellemző forrás segítségével azt mutatjuk be, hogy a 19. század első felétől a 20. század közepéig Magyarországon milyen leírások és elemzések születtek a *japán nevelés történetéről.* Forrásgyűjtésünk során tanulmányoztuk a kor kiemelkedő pedagógiai sajtótermékét, az 1892-től kiadott Magyar Paedagogia című folyóiratot, továbbá az időszak más, nem pedagógiai havi vagy hetilapjait (például a Vasárnapi Újságot, a Budapesti Szemlét). Áttekintettük a dualizmus korának meghatározó, egyetemi tankönyvként is használt neveléstörténeti kézikönyv-

veit (kiemelten is Lubrich Ágost, Fináczy Ernő munkáit), és néhány, kifejezetten a japán nevelés történetéről szóló – ma már többnyire nehezen hozzáférhető – nyomtatott kútfőt, például Ágner Lajos 1907-es könyvét, vagy Nagy Iván és a japán diplomata, Dzsuicsiro magyarul megjelent, a két világháború között keletkezett írásait. A teljesség igénye nélkül, adatainkat pontosítandó, vizsgálat alá vontunk egyes olyan, a 19. század végétől folyamatosan született útleírásokat is, amelyek szerzői ázsiai útjuk során japán pedagógiai eszményekről, gyereknevelési szokásokról, iskoláztatásról, a japán tudományosság eredményeiről is írtak, mint például Barátosi Balogh Benedek, Bezdek József vagy Mécs Alajos.

A JAPÁN-KUTATÁSOK TÖRTÉNETE

Nemzetközi kutatások

A japanológia *(Japanology)* a nyugati világban a Japán történelmével és kultúrtörténetével foglalkozó kutatások összefoglaló megnevezése. E kutatások kibontakozása az Edo-korszakig vezethető vissza, és történetük historiográfiai értelemben több korszakra bontható, különböző tudományos társaságokhoz, kutatóközpontokhoz, folyóiratokhoz kapcsolható, s ezek közül több különösen jelentős. A Yokohamában tartózkodó britek és amerikaiak – diplomaták, misszionáriusok, kereskedők – által 1872-ben megalapított, a (Tokióban) ma is működő *Asiatic Society of Japan* (Japán Ázsia Társaság)[2] fontos lendítőerőt jelentett Japán kultúrájának és nyelvének vizsgálata szempontjából. Lapjuk, a *Transactions of the Asiatic Society of Japan* 1874-től évente megjelenik.

1938-tól félévente lát napvilágot a tokiói Sophia Egyetem kiadásában a japán kultúrával foglalkozó angol nyelvű folyóirat, a *Monumenta Nipponica*[3]. Ez – a Japán mellett Kínával, Koreával és Belső-Ázsiával is foglalkozó, 1936-ban alapított, szintén évi két alkalommal megjelenő *Harvard Journal of Asiatic Studies* című lap[4] mellett – a Távol-Kelet-kutatások legszínvonalasabb tudományos fóruma. Kontinensünkön 1973-ban jött létre a *European Association for Japanese Studies*[5], amely japán alapítványok segítségével támogatja európai kutatók ázsiai tanulmányútjait, és három évente rendezett konferenciáin ad teret az új kutatási eredmények bemutatásának.

Több olyan (nyomtatott és virtuális) könyv is létezik ma már a világban, amelyek a Japán történetével kapcsolatos művek könyvészeti adatait közlik. Ilyen például a Shulman által szerkesztett, a Japán és Korea kultúrájáról írott doktori értekezések adatait közlő mű[6], vagy a japán történelmével foglalkozó művek gazdag bibliográfiájaként számon tartott *Japanese History and Culture from Ancient to modern Times* című munka[7].

A HAZAI JAPANOLÓGIA

A japán történelem és kultúra kutatásához használható források és feldolgozások bibliográfiái[8] jó kiindulópontot nyújtanak a hazai Japán-kutatásokkal kapcsolatos vizsgálódásokhoz. Magyarországon máig az egyik legteljesebbnek mondható, *Japán magyar könyvészete* című, 822 tételből álló bibliográfiai összeállítást Lévai Gábor készítette 1943-ban.[9] Ebben említést tett a műve elkészítését megelőzően kiadott hazai bibliográfiákról is. A szigetország történelmének megismerését ma már a nyomtatott források mellett a virtuális múzeumok[10] és digitalizált anyagok is segítik. 1996-ban az ELTE Japán Tanszéki Csoportja kiadott egy könyvet[11], amelyben több fejezet is foglalkozik a hazai Japán-kutatások, illetve a magyar-japán kapcsolatok történetével. A BGF Külkereskedelmi Főiskolai Kar Keleti Nyelvek Tanszékének oktatója, Sato Noriko is több írásában[12] tárgyalta ezt a témát. A Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum egyik legutóbbi kiadványa, a Vay Péter gróf fametszet-gyűjteményéből válogatást közlő *Ukijo-e, az elillanó világ képei* című kötet bevezető tanulmányának szerzője, Umemura Yuko 21, hazánkban Japánról megjelent könyvet mutat be.

A Japán-kutatás a hazai orientalisztikában az újabb stúdiumok közé tartozik, és a 19. század második feléig nyúlik vissza. Ekkor, Japán országnyitása után éledt nálunk is komoly érdeklődés, ahogyan ezt a dualizmus kori számos, sajtótermékekben megjelent írás: útibeszámolók, politikai elemzések, illetve tudományos tanulmányok is bizonyítják.[13]

A Magyarországtól igen távoli, és régi időkben nehezen megközelíthető Japán sokáig kevéssé volt ismeretes hazánkban.[14] Országunkból feltehetően a bajai származású Jelky András (1738-1783) járt először – 1770-71 között – Japánban, az ottani császári udvarban, mint a holland kormány megbízottja, majd – Kamcsatkából menekülve – gróf Benyovszky Móric (1741-1786)[15]. Néhány szórványos említést követően hazánkban az első olyan magyar nyelvű munka, amely Japánról igyekezett átfogó képet nyújtani az olvasóközönségnek, Széplaki Erneszt *A Japán birodalom* című 1834-es írása[16] volt. A dualizmus korában jelentősen nőtt a Japán iránti utazói és olvasói érdeklődés is, amit jól mutat a szigetországról szóló írások számának növekedése. Bernáth Géza (1845-1882) pekingi császári és királyi követségi titkár műve, a *Keletázsiai utazás* 1873-ban jelent meg, Vértesi Arnold (1834-1911) *A Fölkelő nap országa. Regényes utazás Japánba* című ifjúsági regénye 1878-ban a Franklin Társulatnál, Lázár Gyula[17] (1841-1912) *Khína és Japán: történelmi és mívelődési rajz* című könyve ugyanott 1880-ban. Zichy Ágost *Tanulmány a japáni művészetről* címmel jelentetett meg könyvet.[18]

A 20. század elején több, főként földrajzi és művészeti kötet jelent meg Japánról, és napvilágot láttak az első nyelvészeti és nyelvtanulást segítő munkák[19] is. Mások mellett Szeghy Ernő Sándor (1872-1952)[20], Teleki Pál (1879-1941)[21], Akantisz Viktor (1864-?)[22] és Ágner Lajos[23] neve emelhető ki a szerzők közül. Miként összefoglalá-

sában Csoboth Éva is kiemelte, neves utazónk, műgyűjtőnk, a budapesti Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum[24] megalapítója, az optikus Hopp Ferenc (1833-1919) 1882 és 1914 között többször is járt Japánban. Elsősorban ott és Kínában gyűjtött műtárgyaival alapozta meg a múzeum anyagát.[25] Japán műtárgyainak száma halálakor meghaladta a kétezret.

A tudományos igényű kutatásokhoz a két világháború között jó alapot adott a budapesti Pázmány Egyetemen 1923-ban Pröhle Vilmos vezetésével alakult Kelet-Ázsiai Nyelvek és Irodalmak Tanszéke, majd a két világháború között szerveződött több, Japánnal foglalkozó kulturális és tudományos társaság (például a Kőrösi Csoma Sándor Társaság vagy a Nippon Társaság). Az 1920-as, 30-as években számos, Japánról szóló tudományos munka jelent meg magyarul, többnyire japán támogatással. (Mindezzel párhuzamosan a szigetországban is nőtt a hazánk iránti érdeklődés.)[26] A második világháború után viszont a magyarországi Japán-kutatások évtizedekre elakadtak, az irodalmi művek fordításán kívül az 1990-es évekig vajmi kevés, tudományos szempontból alig értékelhető produktum született. Ezt követően látványos és napjainkig töretlen fejlődést élt meg a Japán-kutatás és a japán nyelv hazai oktatása csakúgy, mint a korábbi évszázadok magyar kutatási eredményeinek számbavétele.

Farkas Ildikó foglalta össze tanulmányában[27] azt, hogy a két világháború között mi jellemezte a japán-magyar kulturális kapcsolatokat, részletezve, hogy kik voltak azok a legfőbb hazai kutatók, akik kutatásaikban Japán felé fordultak. A 19-20. század fordulójára utalva így fogalmazott: *„A századfordulóra kialakult világméretű Ázsia iránti érdeklődés a tudományos orientalisztikát is fellendítette, sorra alakultak Európában és az Egyesült Államokban a tudományos kutatást középpontba állító Ázsiai Társaságok, melyek közül az angol és később a német a Magyarországon alakítandó ilyen jellegű társaságok mintájául szolgált. Az 1910-ben létrehozott Turáni Társaság (Magyar Ázsiai Társaság alcímmel) ezeknek a társaságoknak Keleten kifejtett munkásságát tekintette példának. A szervezésben a tudományos orientalisztika képviselői voltak túlsúlyban (Goldziher Ignác, Lóczy Lajos, Vámbéry Ármin, Velics Antal, Felvinczi Takács Zoltán, Vikár Béla, Cholnoky Jenő stb.), mellettük Ázsia-utazók (Széchenyi Béla, Hopp Ferenc, Vay Péter stb.) és befolyásos, vagyonos támogatók br. Hatvany József, gr. Teleki Pál, gr. Károlyi Mihály, gr. Szapáry László, gr. Bánffy Miklós és mások) vettek részt a társaság vezetésében.”*[28] A tanulmány szerzője ugyanakkor kiemelte, hogy a szélesebb közönség érdeklődésének a felkeltéséhez nagy hatású eszmeáramlatok megjelenése is szükséges volt, például Spengler 1918-ban megjelent, *A Nyugat alkonya* című művének hatása és továbbgondolása. Rámutatott arra is, hogy Magyarországon a 19. század végétől sajátos, a magyarság ázsiai eredetének igazolását hangsúlyozó körökhöz kapcsolható értelme is volt a Japán-, szélesebben az Ázsia-kutatásnak. A turáni eredet hangsúlyozása mellett nyomatékosan helyet kapott a többi turáni eredetű néppel való kapcsolatépítés. Ahogyan írja: *„A turanizmus a két világhábo-*

rú közötti Magyarország jelentős hatású, egyben igen problematikus ideológiája volt."[29] Japán különösen kiemelt helyen állt a kutatásokban, mint a Trianon utáni Magyarország számára követendő példa. 1924-ben megalakult a létrejöttekor tisztán kulturális célokat kitűző Nippon Társaság, melyben neves orientalisták, Japánban járt utazók és orosz hadifogságból Japánon át hazatért magyar hadifoglyok vittek aktív szerepet. A társaság 1936-ban negyedévi folyóiratot is indított *Távol Kelet* címmel. Ebben az időszakban Budapesten több helyen lehetett japánul tanulni, kölcsönösen többen is tanulmányutakra indulhattak japán és magyar részről. 1936-tól a politikai események hatására aztán némileg változott a japán-magyar kapcsolatok alakulása és megítélése. 1938-ban „magyar-japán barátsági és szellemi együttműködési egyezmény" született, 1939-ben pedig Tokióban magyar követség nyílott.[30] A szerző által vizsgált időszak számos fontos kulturális-tudományos eredményt hozott a magyar-japán kapcsolatokban, amelyekről előadások, kiállítások és publikációk[31] egész sora született.

JAPÁN A NYUGATI NEVELÉSTÖRTÉNET-ÍRÁSBAN

A japán nevelés történetéről gyakran olyan, az ország kultúrtörténetét felölelő könyvekben olvashatunk, amelyeknek a nevelésügy, a nevelésfilozófia bemutatása csupán egy részlete. Hasonlóan csak egyes történelmi korszakok (leginkább a Meidzsi-kor) vagy nevelési kérdések tárgyalását láthatjuk (mint előzményeket) azokban a japán nevelésről szóló munkákban is, amelyek napjaink modern oktatási rendszeréről szólnak. Ilyen például a *Japanese Schooling* című kötet[32] Richard Rubinger által írt *Continuity and Change in Mid-Nineteenth-Century Japanese Education* fejezete. Michio Nagai szintén a Meidzsi korszak kezdetének nevelésügyéről készített könyvfejezetet.[33] Marguerite Ernestine Burton a japán nők neveléséről írt könyvet, amelynek első fejezetében a modernizáció előtti lánynevelés jellemzőit is összefoglalta.[34]

Léteznek fontos, egy korszak neveléstörténetét részletesen bemutató szakmunkák is, mint például Dore műve, az *Education in Tokugawa Japan* című kötet[35] és ugyanennek a szerzőnek más írásai[36]. Ugyanennek a korszaknak a magánkézben lévő felsőoktatási intézményeit tekintette át művében Richard Rubinger[37]. A császárkor iskolai mindennapjairól készült Donald Roden *Schooldays in Imperial Japan* című kötete[38].

A nemzetközileg leginkább kiemelkedő neveléstudományi lapok, például a *Paedagogica Historica* című nevelésörténeti folyóirat[39], vagy a *Higher Education* című lap[40] többször közölt a japán nevelés történetéről készült tanulmányt, és a japán neveléstörténészek rendszeres előadói a nemzetközi neveléstörténeti konferenciáknak, kiemelten az ISCHE rendezvényeinek.

A japán nevelés és művelődés történetéről az elmúlt időszakban készültek olyan forrásgyűjtemények is, amelyek európai nyelveken (leginkább angolul) engednek

bepillantást a szigetország kultúrtörténetének jellemzőibe. Ezek közül az egyik sokat idézett, több, kifejezetten a neveléstörténet szempontjából is használható forrást (például diákok leveleit, iskolák működéséről szóló leírásokat) tartalmaz a kétkötetes *Sources of Japanes Tradition*[41] című munka.

Napjainkban több virtuális tárhely is létezik, amelyek keretei között a japán nevelés történetéről írott tanulmányokat, könyvcímeket, képi anyagokat gyűjtenek.[42]

HAZAI FORRÁSOK A JAPÁN NEVELÉS TÖRTÉNETÉRŐL

Hazánkban a japán nevelés történetéről szóló ismeretek a 19. században jelentek meg, gyakran valamely általános, a szigetország műveltségéről, tudományos életéről szóló írás részeként. A 20. század harmincas, negyvenes évei fordulóján a sajtóban gyakorta találkozhatunk olyan írásokkal[43], amelyek a háborús előkészületek szellemében a japán nevelésügy akkori mindennapjait mutatják be, ezekben azonban – néhány mondatnyi információtól eltekintve – a legtöbb esetben nem voltak neveléstörténeti adatok. A japán kultúra hazai megismerése szempontjából fontosak voltak az olyan gyerekeknek szóló könyvek is, mint az 1901-ben megjelent mesegyűjtemény.[44]

1855-ben a Vasárnapi Újság hasábjain Hegedűs a világ népeit bemutató sorozatában Japánról is beszámolt.[45] Írásában csupán néhány gondolat utalt a szigetország műveltségi állapotaira, például rögtön a cikk felütésében: a japán nép *„bár igen szigoru elszigeteltségben, minden idegenektőli elzárkozottságban évszázadokon át élt, – egy sajátlagos, az európai népek miveltségétől felette eltérő, de magában annál érdekesb önmiveltségre tett szert, – s melly a mongol fajhoz tartozván ennek legjelesb nemzeteinek egyike.*"[46] Az oktatásügyről – történelmi távlatban – azt írta, hogy az a papság kezében van, hogy iskoláik népesek, akadnak négyezer diákot számlálók is köztük, illetve, hogy katonai szellemű, és a japánok legfőbb erényeként emelte ki a becsületességet.

1868-ban megjelent a lapban egy illusztrált cikk Sámi Lajos tollából *Japán irodalma és könyvkereskedése*[47] címmel. Az írás e szavakkal kezdődik: *„Többször említettük már, hogy Japánt a maga nemében tökéletesen művelt, polgárosult államnak tarthatjuk. Azért mondottuk, hogy »a maga nemében«, mert müveltsége lényegesen különbözik a nyugati országokétól, de azért mégis csak müveltség az, oly magas foku müveltség, hogy e tekintetben Ázsiának egyetlen állama sem mérkőzhetik Japánnal.*"[48] A cikkben néhány, a nevelésügyet is érintő utalást találhatunk, ám ezek többnyire nem a történeti, hanem az adott korszak viszonyait tükrözik. A cikkíró utalt a régi korok ismereteit egykor egybefogó, gigantikus terjedelmű, olykor 200 kötetre is rúgó enciklopédiákra, megállapítva, hogy saját korában ezeket már felváltották a korszerű, gyakran egyetemi hallgatók vagy oktatók által írott, tankönyvként is szolgáló munkák. Utalt arra is, hogy Európa keveset ismerhet

a szigetország szak- és szépirodalmából, mert csekély számú fordítás készült csak a 19. század közepéig.

1875-ben a hetilap *Japán hajdan és most* címmel öt részben közölt sokoldalú bemutatást az országról. A cikksorozat IV. része szólt részletesen Japán gyermekszemléletéről, gyereknevelési és iskoláztatási szokásairól.[49] Ebben az írásban néhány, a japán nevelés történetéből vett részletet is olvashatunk, a szerző megjelölése szerint Humbert svájci nagykövet feljegyzései alapján. Rögtön a cikk bevezető mondatában szerepel az, hogy Japánban már ősidők óta nagyon nagy gondot fordítottak a gyereknevelésre. Az író hangsúlyozta, hogy általában is az ország lakói, a gyerekek pedig különösen vidámak, Humbert szavaival: *„A gyermekeket ugy engedik élni, a hogy a természet megkivánja.”*[50] Sommás megállapítása szerint a japánok *„szeretik az életet a könnyebb oldaláról fölfogni; örömeiket, mulatságaikat gyermeteg élénkség jellemzi; a balsors nem nehezedik ólomsulylyal reájok, s a nélkülözéseket önmegadással és zugolódás nélkül tudják eltürni; a haláltól nem irtóznak.”*[51] Részletes leírást adott arról – ezúttal Poroszország japán követség-vezetőjének, Eulenburg grófnak 1860-as években szerzett tapasztalataira támaszkodva –, hogy a japánok milyen hihetetlenül találékonyak a játékkészítésben, hogy menynyiféle eszköz áll rendelkezésre a gyermekek szórakoztatására.

Leírta, hogy a japán gyerekek az iskolai tanulást az Irovával kezdik, ami „négy sorból áll s nem magán- és mássalhangzókat foglal magában, hanem a japáni nyelv alaphangzóit, melyeknek száma 48-ra tehető s egy kis költeményt képeznek, melynek kezdő szava Irova...”[52] Kiemelte, hogy Japánban nincs tankötelezettség, de efféle törvényre nincs is szükség, mert a szülők önszántukból is iskoláztatják gyermekeiket, éppen ezért az írni-olvasni tudók száma mindkét nem körében kiemelkedőn magas.

Az első hazai neveléstörténeti tankönyvek a nem tudományos igényű hetilapoknál szűkszavúbban írtak (ha megemlékeztek egyáltalán) a japán nevelés történetéről. A különböző ázsiai népek nevelésügyét több alfejezetben tárgyaló Lubrich Ágost például mindössze néhány sort szentelt a szigetország nevelési múltjának Japánt Tibettel együtt említve és Kínához hasonlítva. Így fogalmazott: *„A családi neveléshez számíthatni a sok tekintetben hasonló japánokat is, kik a Sui uralkodó ház alatt igen sokat vettek át a sínai tudományból és tanrendszerből; ugy a tibetieket is, kiknek bár szintugy nem ismerjük nevelésügyöket, mint a japánokét, mégis a régi Tibet müveltségi fokáról és több felsőbb tanodájáról azt kell következtetnünk, hogy nevelési viszonyaik nem rosszabbak, mint Sínában és Japánban.”*[53] Ahogyan tehát Lubrich megfogalmazta, korábban Japán, annak nevelésügye csak igen kevéssé volt ismert hazánkban. Éppen ezért igen fontosak voltak azoknak az utazóknak a tapasztalatai, akik a századforduló táján ellátogattak a Felkelő Nap országába.

Barátosi Balogh Benedek (1870-1945) budapesti tanár, mandzsu-tunguz kutató[54] 1903-ban indult Japánba. Hazatérve háromkötetes munkában számolt be utazásai-

ról, amely műről például Szeghy Ernő írt (lesújtó) kritikát[55]. Ahogyan az utazásáról készített könyvei[56] első kötetének második kiadásához készített Előszavában Balogh írja, mindig is a magyarság keleti gyökereinek kutatása állt érdeklődésének homlokterében, feleségével emiatt ment Japánba is. Ahogyan költői szavakkal kifejtette, különösen azért becsülte a japánokat, mert útját állták Ázsiában az orosz terjeszkedésnek: *„A nap fiai útjába álltak e rettenetesnek látszó végzetszerűségnek. Széttépték napanyjuk arcza elől a sötét felhőket és a középkor sötétjétől rémüldöző nyugatnak is visszaadták a szép hajnal szebb reményét.”*[57] Művében nem csupán a japán iskolák illetve, az ottani családok életébe nyújt bepillantást, hanem hosszabb részt szentelt a szigetország neveléstörténetének is.

Barátosi Balogh Benedek más, a századforduló táján született magyar (és külföldi) művekhez hasonlóan könyvében többször is kitért arra, hogy melyek a japánok legfőbb erényei, és, hogy ő személy szerint mit gondol e távoli népről. Más szerzőkhöz hasonlóan kiemelte a család, a gyerekek és a szülők, valamint az elöljárók tiszteletét, magasztalta a japánok tanulékonyságát, és a két nép általa hirdetett rokonságát közös jelzőkkel is próbálta nyomatékosan alátámasztani, például így: a japánoknak is *„magyaros szalmatűz természetük van, az igaz, de, hogy emellett a komoly munkára és kitartásra is képesek, azt bizonyítja az 1867-től való történetük, hiszen ezalatt lettek európai értelemben vett kulturnéppé.”*[58] Tehetségeseknek, becsületeseknek, jó utánzóknak tartotta a japánokat, akiktől viszont szerinte elöljárói megtagadják az alkotás örömét.

A japán vallásról írott könyvfejezetben Barátosi Balogh teret adott a Confuciusz-féle tanítások részletesebb bemutatásának (jóllehet, kiemelve, hogy a confucianizmus nem vallás), leszögezve, hogy a *„khinai tudományosság és pedagógia neki köszönhet a legtöbbet. (...) Khinának egész berendezése az ő elvein épült s az ő végzetes befolyása az, hogy a khinai nép haladásában megállott s ma sincs előbb, mint hová oly bámulatos szellemi erővel már évezredek előtt eljutott volt. Japánra is óriási befolyást gyakorolt Kelet Bölcse.”*[59] Részletesen írt még a buddhizmus japán hatásáról, kiemelve, hogy ez volt a másik nagy irányzat, amely az ősi sintó hit elvesztéséhez hozzájárult. Hosszabb lerást adott a keresztény tanítások Japánban való megjelenésének és hatásának történetéről is, mindeközben érzékletesen kiemelve az ottani, vallásokkal kapcsolatos szemléletmód jellegzetességeit.[60]

Az 1867 előtti japán neveléstörténet bemutatását a könyv szerzője azért tartotta fontosnak, hogy olvasói jobban megérthessék azt, hogy mekkora fejlődési utat is járt be négy évtized alatt a – véletlen egybeesésnek köszönhetően Magyarországhoz hasonlóan éppen 1867-től – hatalmas változásokat megért távol-keleti ország. Bemutatása elején leszögezi, hogy az európai értelemben vett népnevelés a régi Japánban ismeretlen volt, a képzés szinte csakis főnemesi *(kwasoku)* és lovagi *(shizoku)* osztályok (körülbelül 6000 család) fiaira szorítkozott. Tőlük eltérő volt a – gyakran paraszti sorból kiemelkedett – papok és szerzetesek nevelése, akik gyakran

tanítóként foglalkoztak a szegény sorsú gyerekekkel.[61] A szerző külön írt a *rónin*-iskolákról, amelyekben csekély díjazásért a lecsúszott vagy kiközösített nemesek (róninok) tanítottak. Kiemelte, hogy a legfőbb nevelő eszközük a bambuszbot volt... A műben említésre kerültek még a fejedelmek által létrehozott (koronként és uralkodóként nagyon eltérő minőségű) udvari iskolák is.[62]

Az 1867 utáni átmenet ugyancsak sajátos nézőpontú magyarázatát adta Barátosi Balogh Benedek, tulajdonképpen magának az oktatásügynek tulajdonítva a hatalmas, az élet minden területét átjáró és megrengető japán változásokat. Így fogalmazott: *„A gondviselés keze látszik, ha az események csiráit nézzük, Japán újkorának a felvirágzásában. A mikádók gyerekei mellé a főnemesek hasonkorú fiai közül ősi szokás szerint, egy pár játszótársat szoktak küldeni. Igy történt ez a jelenlegi mikádóval is, aki aztán játszópajtásai közül kettővel bensőbb barátságot kötött. E két ifjú később a nagasaka-i fejedelmi iskolába került, hol sok európai ember fordult meg, sőt, a tilalom daczára, egy európai tanár is működött. Ettől megismerték a nyugat világát s ez ismereteiket közölték az aranyos rabbal – szegény mikádó játszótársukkal is. Aztán együtt terveztek; a barát megszabadítása, a nemzet megváltása volt e terv czélja, ami sikerült is nekik. Természetesen a nevelésre kellett fősúlyt helyezni az újkor legelején."*[63] Ezt követően pedig a szerző leírta azt a jól ismert folyamatot, hogy Japán hogyan bővítette két fokozatos (4-4 osztályos) rendszerűvé, általánossá téve a népoktatást, fejlesztve a közép- és felsőoktatást, a szakképzést; hogyan küldte tanulni tömegesen a tehetséges ifjakat Európába és Amerikába; illetve hogy miként hívták meg nyugati tanárok sokaságát a szigetországba és terjesztették ki a nőkre is a tanulás lehetőségét.[64]

Szeghy Ernő a fentebb már említett könyvismertetésében azt fogalmazta meg, hogy az időt, pénzt, energiát nem sajnáló Barátosi Balogh Benedek kötetei – különösen a II., a szigetország történelmét bemutató mű – nem tudományos alapokon állnak, szerzőjük jóhiszemű és jó tollú autodidakta, aki mit sem tud a kiterjedt nyugati Japán-kutatás eredményeiről (vagy legalábbis nem jelöli azokat).[65]

Fináczy Ernő neveléstörténeti kézikönyveiben csak egyetlen helyen, az ókorról szóló 1906-os kötetben szerepel a japán nevelés említése, ám ott is csak annyit fogalmazott meg róla egy lábjegyzetben (hasonlóan Lubrich korábbi véleményéhez), hogy *„A japánok nevelése 1868-ig azonos volt a chinaiakéval; azóta teljesen átalakult nyugateurópai minták szerint."*[66]

Ágner Lajos 1907-es, legnagyobbrészt a kínai nevelésről szóló művében[67] írt a japán nevelési eszményekről. Könyve néhány utolsó oldalán a gyermeki kegyelet japán megfelelőjét, a *kókó*-t mutatta be, mint a japán erkölcsi élet, a sintoizmus fontos alapkövetelményét. Különböző kutatók nézeteit szedte csokorba az őskultusszal kapcsolatosan, rámutatva, hogy ez Japánban a legrégebbi történeti időkig visszavezethető. Kiemelten utalt Ashton *Sinto or The Way of the Gods*[68] című művére. A japán gyermekfelfogásról ugyanakkor Ágner kifejtette, hogy az rendkívül szeretetteljes, és az alábbiakat írta róla: *„Japán a gyermekek paradicsoma. Verést ritkán kapnak*

NEVELÉSTÖRTÉNET

és bár rakoncátlan gyermekek ott is vannak, nevelésükben főeszköz a szivre való hatás. A gyermek már az anyatejjel magába szivja Konfucius erkölcsi tanait, amelyek sajátságos módon Mózes negyedik parancsolatával egyeznek. Az ú.n. Kó vagy Kókó náluk az apa iránti tisztelet (Filial Piety). Az a kötelesség, amelyet a gyermekeknek a Kókó szab, visszatartja őket a rossztól, ösztönzi, hogy szüleiknek semmi bánatot ne okozzanak, csak örömet. Nincsen nekik tízparancsolatuk, sem egyéb rendszerbe foglalt etikai szabályzatuk, de azért nagy ereje van a Kókónak; az atya szava olyan, mint a vallásos parancs."[69]

1911-ben jelent meg Bezdek József[70] *Japán oktatásügyéről*[71] című könyvecskéje. A szerző, ahogy írása utolsó lapján arról megemlékezett[72], több jelentős hazai személy támogatásával „Föld körüli" tanulmányutat tett, ennek során jutott el az akkoriban már az európaiak érdeklődésének homlokterében álló távolkeleti szigetországba is. Japánról szóló művének már a bevezető mondata tipikus példája a kolonialista gondolkodásmódnak: „*Csak negyvennégy éve annak, hogy Day Nippon népe szakított a multtal, és látva a fehér faj kultúráját, annak civilizációját magáévá tenni iparkodik s máris két nyert győzelem révén oly számottevő hatalommá fejlődött, mely nemcsak a pacifikus vizeken*[73], de másutt is érezhető."[74] A szerző műve, ahogyan a cím is sejteti, a maga korában nem számított neveléstörténeti munkának, hiszen az akkori japán nevelés sajátosságait foglalta össze benne, ám találunk a könyvben olyan gondolatokat, amelyeket Bezdek József a régi nevelésügyről írt. Ennek egyik részlete az, hogy méltatja – ahogyan ő fogalmaz –, az „évezredes buddhista világnézet"-et, a japán szervezőkészséget és hazaszeretetet.[75] Minderről az alábbi sommás ítéletben összegzi minderről a véleményét: „... *a nagy fejlődést s a hadigyőzelmet csak az iskolázás intenzív voltában látom s a japáni erkölcstörvényben – a busidóban – meg abban, hogy Konfuce és Buddha tanait a szívjóság és könyörületesség vezérli.*"[76] A japán népiskolai történelemoktatásról is azt emelte ki, hogy annak fő témája a keleti történelem, és legfőbb célja „a japán karakter kidomborítása" és a hazaszeretetre nevelés.[77] A középiskolai történelemtanításról ugyanakkor ezt írta: „*A történelemben a nyugati népek történetét tanítják ők már, míg mi nyugatiak őket figyelemre nem méltatjuk.*"[78] A japánok a századelőn a nyelvtanulás segítségével is próbáltak közeledni a Nyugathoz: az akkori japán fiatalok idegen nyelvként a klasszikus kínai mellett közép és felső szinten is angolt, néhány helyen franciát és németet tanultak.[79]

Bezdek a középiskolai tapasztalatairól szólva még kiemelte az erkölcstan hangsúlyozott tanítását, valamint azt, hogy „*sehol a világon ilyen fegyelmezett ifjuságot nem láttam, előadás alatt mint egy kőből faragott szobor figyelnek, órák között rendesek, komolyak, mindig, mindenhol s Tokyo sáncai alatt épp oly illedelmes, mint az igazgatói irodában. Csak engedelemmel szólhatnak s szólnak, fejhajtással köszönnek s minden tettük magán viseli azt a tiszteletet, mellyel egy művelt nép az iskola, a tanító iránt érez.*"[80] Részletesen szólt még a (német mintájú) tornagyakorlatokról, az európai szemmel különös egészségügyi szokásokról (például

arról, hogy a fűtés Japánban még az iskolákban is ismeretlen, csak faszénparazsas melegedő-fazekaknál melegedtek a gyerekek is, illetve arról, hogy milyen tisztaság uralkodott az ottani iskolákban, ahová természetesen utcai cipőben tilos volt belépni).

Az az általános érdeklődés, amely Japánnal kapcsolatosan az 1930-as években külpolitikai okok miatt hazánkban felerősödött, a nevelésügyi lapokban is érzékelhető és követhető volt. A Magyar Paedagogia 1932-ben közölt egy írást Láczer István tollából[81], amely nem a szerző önálló írása volt, hanem egy japán szerző zürichi folyóiratban megjelent cikkének[82] a magyar nyelvű összefoglalása. Jóllehet, az írás címe nem sejteti, de a cikknek neveléstörténeti részletei is vannak. A szerző ugyanis műve elején röviden áttekintette a kereskedelmi szakoktatás történetét, utalva a Japánban tapasztalható, Európához viszonyított negyedszázados fáziskésére. Az írásmű nagyobb hányada viszont az 1920-as évek kereskedelmiiskola-típusairól szól, tehát a saját korában nem, csak ma történeti tárgyú.

Két évvel később ugyancsak Láczer István készített egy összefoglalást a folyóiratban *A japán nevelés* címmel[83] a *Japanese education* címmel Londonban megjelent cikk[84] alapján, ennek azonban nem voltak történeti részletei.

Imaoka Dzsuicsiro[85] műfordító 1922 és 1931 között élt Magyarországon, és azon dolgozott, hogy hazánk lakóival megismertesse Japánt, és, hogy a saját országában élők is közelebb kerüljenek a magyarokhoz. Miután megtanult magyarul, mintegy 750 előadást tartott és számos (közel 800) újságcikket tett közzé magyarországi lapokban, és ezekből az 1924-29 között keletkezett publicisztikákból készült el az *Új Nippon*[86] című, terjedelmes kötete. A könyvről, mely nagy érdeklődést váltott ki a korabeli Magyarországon, röviddel megjelenése után a Nyugat hasábjain[87] Török Sophie írt komoly kritikával átszőtt ismertetést. A kötet műfajáról az írónő ezt írta: *„Elemezhetetlen műfaj ez a könyv: testvérszózat, japán statisztika, kultúrtörténeti dicsekvés, naiv ábrándok, bonyolult szertartások leírása és megint statisztika; fényképek, rajzok, vers és levélbetét, japán pszihé és magyar statisztika, Japán dicsérete és Magyarország dicsérete, hangos frázisok Magyarország tündöklő glóriájáról és csúf ellenséges és rossz hiszemű kis jellemzések a magyar társadalmi életről; vallások, filozófiák, népművészet és összehasonlító kultúrák vissza háromezer évvel – utóljára apokaliptikus rémnapok jóslata Európa és Amerika számára...”*[88] A könyvet szerzője igyekezett úgy megírni, hogy kitérjen benne valamennyi, a japán történelemmel és kultúrával kapcsolatos jelenség bemutatására, és ezzel együtt az ezekkel összefüggő téves ismeretek cáfolatát is adta. Erről Török Sophie ezt írta: *„Különös zamat az, ahogy a számunkra érthetetlen japán szokásokat magyar szemszögből próbálja érthetővé tenni.”*[89] Ugyanakkor kritikus módon kiemelte és nevetségessé tette az írónő azt, a könyv fejezeteiben mindvégig jelenlévő, közhelyes és sztereotíp megállapítással tűzdelt Dzsuicsiro-féle szemléletet, hogy Japán kultúrája a világon a legjobb: *„Az Uj Nippont olvasva, általában az a benyomás támad, hogy sajátságosan jellemző a japáni népre s min-*

den más emberfajtól megkülönbözteti, hogy a japáni tiszteli a becsületest, dicsőíti a hőst, megveti az aljast, azonfelül szereti a hegyet, mert magas, a völgyet, mert mély, a virágot, mert jószagú, a napot, mert fölkel és nota bene! éppen nekik japánoknak kel föl! és szeretik önmagukat, mert tiszták, egyszerűek és szerények, mert övék a legszebb ország, legjobb vasút, legdicsőbb császár, legjobb anya, legtöbb könyv, legszorgalmasabb munkás, legilledelmesebb gyermek, legtöbb orvos, legjobb mérnök..."[90]

Dzsuicsiro kötete számtalan (gyakran a könyvkritikában olvasható szemlélettel megfogalmazott) részletet tartalmaz a japán neveléstörténetről is. Kutatásaim szerint ezek a szövegek magyar nyelven mindmáig az egyik legteljesebb áttekintést nyújtják Japán nevelésügyének 20. századot megelőző múltjáról, hiszen hasonlóan adatgazdag, régi történelmi korokat is átfogó, önálló neveléstörténeti munka (könyv vagy tanulmány) hazánkban Japánról nem jelent meg, a számtalan pedagógiai cikk, illetve útleírás vagy történelmi ismertetés pedig túlnyomóan a japán nevelésügy Meidzsi-korszak utáni sajátosságait mutatta be.

A japán szerző a japán irodalomtörténet taglalásához kapcsolódóan adott először részletesebb áttekintést a középkori japán felsőoktatási intézményekről, a *dai-gaku*-król, kiemelve az ott tanult legkiemelkedőbb női hallgatók neveit is.[91] A kötet negyedik, a *Közoktatás. A gyermek. Sport* című fejezetének már bevezető mondatában leszögezi a szerző, hogy a modern japáni közoktatás kezdete 1867, és hogy ettől a régi „szellemileg és formailag teljesen eltért".[92] Könyvében ugyanakkor kiemelte azt a japán kultúra bemutatását általában is érintő sajátosságot, hogy az oktatásügy felfutása is évezredes hagyományokban gyökerezik, és az átvett nyugati minták ezeken tudtak meghonosodni, hiszen Japánban a Meidzsi-korszak előtt is jelentős volt a fejlődés: *„Az elszigetelés miatt a külföldiek azt hiszik, hogy Japánban a nevelés és oktatás a restauráció előtt egyáltalában nem fejlődött. Ez nagy tévedés. A japáni nép ezt a hosszú időt nem töltötte hiábavalóságokkal, vagy álmodozással, hanem a két legnagyobb keletázsiai kultúra – az ábrándos indiai és a praktikus kínai – egybeolvasztására fordította, hogy a mai japáni civilizáció (...) alapjait felépítse.*"[93] Már a könyv keletkezésekor is neveléstörténetinek tekinthetjük azt az áttekintést, amelyben Dzsuicsiro leírta a földművesek és kézművesek, kereskedők gyermekeinek tanulási lehetőséget nyújtó, régi templomi *(terakoja)* iskolák és a szamurájoknak fenntartott *zsuku* és *dózsó* iskolák tartalmi jellemzőit.[94] Összekapcsolva tárgyalta a cserkészmozgalom és a *busido* hasonlóságait – utalva a Japánban járt Bozóky Dezső művére[95] is.[96] Ebben a fejezetben többször is határozottan kiemelte, hogy a japánok által legtöbbre tartott erények a bátorság, az őszinteség, a szeretet és a haza iránti elkötelezettség.[97]

1937-ben jelent meg Nagy Iván (1898-1977) tollából a *Japán közoktatásügye*[98] című könyv. A Távol Kelet című folyóirat előző évi számaiban háromrészes folytatásban[99] már leközölt írás a szerző korának japán oktatásügyét mutatja be részletes adatokkal alátámasztva, külön kitérve a szervezeti és a tartalmi sajátosságokra is.

Az írás szerzője a korszak neves művelődéspolitikusa[100] volt, akinek leginkább hungarológiai munkássága ismert[101]. Sok más tiszte mellett azonban Nagy Iván alelnöke volt a Magyar-Japán Társaságnak is.

A mű – hasonlóan más korabeli munkákhoz –, rövid neveléstörténeti bevezetést is tartalmaz, elsősorban azzal a céllal, hogy az olvasó érzékelhesse azokat a hatalmas változásokat, amelyeket a „modern" Japán a „feudális" Japánt meghaladva megvalósított. Nagy Iván szerint a régi Japánban (egészen az 1860-as évekig, a Meidzsi-korszak beköszöntéig), a „klasszikus japáni nevelési elvek szerint" folyt a nevelés, ami nem állt másból, mint – a középkori Európához hasonlóan – a nemesifjak, a fegyverforgató *szamurájok* képzéséből. A szerző kifejtette, hogy e régi nevelés a *busido*-n nyugodott, amit az angol *gentlemanlike,* illetve a görög *kalokagathosz* eszményéhez hasonló tartalmúnak írt le, magyarra pedig úgy tette át, hogy „talpig férfi".[102] Kiemelte, hogy a szamurájképzés az Európában sohasem látott magas követelmények szerint folyó testi nevelésen alapult, amelynek legfőbb eleme a lovaglás, a vívás és a *dzsiu-dzsicu* birkózás volt. Hangsúlyozta azt is, hogy írása megszületése idején is létezett Japánban ez a komoly testedzés, de az oktatásügy modernizációjának köszönhetően már valamennyi iskolásra kiterjesztve.[103] Nagy Iván leírta azt is, hogy a busido természetesen nem csak a test, hanem a lélek nevelését is célozta, és kiemelte, hogy ennek köszönhető a japánok *„hibetetlen és számunkra, európaiak számára talán elérhetetlen fegyelmezettsége. A japáni ember arcán nem látszik meg az öröm, a fájdalom vagy a félelem. Ő megtanulta már kisgyermekkorában, hogy ezek olyan érzelmek, amelyekkel másoknak nem szabad terhére lenni.*"[104] Más szerzőkhöz hasonlóan azt is kiemelte, hogy a japán hagyományok megőrzésével, és ezek mellett az európai műveltség átplántálásával az ázsiai szigetország közoktatásügye hat évtized alatt páratlan fejlődést ért el, olyan eredményeket, *„amelyekkel Japán egy csapásra nemcsak utolérte, hanem kivétel nélkül messze meghaladta az összes európai államokat*".[105]

A Magyar Paedagogia című folyóirat 1937-es számában[106] megjelent egy könyvismertetés Nagy Iván könyvéről. A recenzió írója ezekkel a szavakkal kezdte írását: *„Ma, amikor az egész világ tekintete Távol Keletre irányul, felette időszerű ez a tanulmány..."*[107]. A neveléstörténeti vonatkozások közül a cikkszerző kiemelte a busido bemutatását, és utalt a japán „fajban rejlő ősi versenyzési szellemre és tudományszomjra"[108].

A Magyar Paedagogia című lap ezt követően ismét Japán nevelésügyéről közölt egy írást 1938-ban[109]. Ez a cikk már teljesen világossá tette, hogy a fasizálódó távolkeleti ország és Németország között milyen szoros szálak alakultak az oktatásügyet tekintve is, és a cikk szerzője a két állam jellemzőit gyakran vonta párhuzamba, két, az írása elején jelölt, Eduard Spranger (1882-1963) tollából való tanulmány[110] tartalmára támaszkodva. (A berlini filozófia-pedagógia professzor az 1936-37-es tanévben Japánban járt vendégoktatóként[111] a tokiói Japán-Német Kultúrintézetben, és az ott szerzett tapasztalatait összegezte e két munkájában.) Bevezetése elején a „kf" mo-

nogramot használó szerző ezt írta: „*Mindkét kiadvány a német-japán kulturális, gazdasági és politikai közösség szolgálatában áll, amelyet a mai Németország egyik legkiválóbb gondolkodója hosszabb helyszíni szemle alapján ritka megértéssel és mély beleérzéssel párosult színes, vonzó előadásban tár az olvasó elé. Mindkettőben őszinte csodálat, elismerés és rokonérzés nyilatkozik meg Japán népe és országa iránt, amelynek érdekei és törekvései nem egy vonatkozásban párhuzamosan haladnak a németekéivel.*"[112] A japánok erényeit ecsetelve Spranger kiemelte a gyermekek, illetve az ősök és elöljárók tiszteletét, a türelmességet és az önuralmat, valamint azt, hogy ott „az egyén még nem tolakodik elő, az uralkodó életegység a család".[113] A német filozófus írásának sarkalatos része az a sommás, a magyar folyóiratban is ismertetett megállapítás, hogy a japánoknál megragadhatjuk a „tiszta szellem hármasságát", azaz: „*a Kelet* bölcsességét (*»a bölcsesség több, mint tudomány; az európaiak amazt elveszítették, és elcserélték a merőben technikaira irányított tudománnyal«, a japán művészet*et, *amely nemes egyszerűséget csendes nagysággal egyesít és a* világvallásnak *erejét, mert egy nemzet sem állhat fenn, ha gyökereit nem ereszti a metafizikumba.*"[114] A tanulmányismertetés záró mondata pedig – ugyancsak Spranger alapján –, arra szolgál költői magyarázattal, hogy miként jött létre a német-japán politikai közeledés: „*Japán teljes tudatában van egyedülálló művelődési erejének, ez vértezi minden kívülről jövő bomlasztó fertőző befolyás ellen, ebben az elszánt akaratban rejlik az a mélyreható világnézeti rokonság, amely a nemzeti szocialista Németországot egy évvel ezelőtt összehozta Dai Nipponnal.*"[115] (Spranger Magyar Paedagogiában ismertetett két írásának lényege ennyiben ragadható meg. A pontosabb kép kedvéért, kiegészítésként azonban hozzáteszem, hogy a német gondolkodónak hazájában 1937-38-ban számos, a japán nevelésről, illetve a japán és német nevelés, kultúra hasonlóságairól írott cikke jelent még meg a bemutatottakon kívül.[116] Japánnal kapcsolatos írásműveit, illetve Spranger gondolatainak ázsiai fogadtatását több szerző is elemezte már.[117])

A japán nevelésügy akkori jellemzőiről több, nem pedagógiai tárgyú sajtótermék is rendszeresen hírt adott a 20. század elejétől a 40-es évekig.[118] A cikkek közül több a japán gyerekek testi nevelésével, a japán tornászattal és sportokkal foglalkozott.[119]

A JAPÁNOK MŰVELTSÉGÉRŐL, NEVELÉSI SZOKÁSAIRÓL ÍRT HAZAI VÉLEMÉNYEK JELLEMZŐI

A megvizsgált 19. századi magyar források a japánokat többnyire a kínaiak és az európaiak „között" álló népnek írták le mind műveltségüket, mind pedig tudományos eredményeiket, szokásaikat illetően: az előbbieknél magasabb szintűnek, a nyugatinál viszont elmaradottabbnak tételezve kultúrájukat. Bernáth Géza útleírásának alábbi sora több más műben is hasonlóan fogalmazódott meg: „Az én véleményem szerint a japánok elismerik, hogy az európaiak náluk több tekintetben maga-

sabb műveltséggel és egyes kiválóbb jó tulajdonokkal birnak..."[120] A magyar szerzők a japánokat emellett tanulékonynak, udvariasnak, bátornak írták le.

A 20. század elejétől a magyar őshaza-kutatásokkal foglalkozó több magyar utazó is járt Japánban, akik útirajzaikban, újságcikkeikben többnyire a nevelés szempontjából is kiemelték a japánok hagyományokhoz való ragaszkodását. Barátosi Balogh Benedek, Bezdek József és mások a szigetország viszonyait látva fontos sajátosságként említették a szülők, elöljárók és a gyerekek tiszteletét és a család fontosságát is. A századelőtől kezdve a II. világháborúig jól nyomon követhető a magyar és japán „jellemvonásokat", erkölcsi tanításokat párhuzamba állító, azok hasonlóságát bizonygató írások megjelenése – honi szerzőink írásaiban éppúgy, mint a japán íróknál. Többek között azt emelték ki, hogy mindkét nép gyermekei lobbanékonyak, de hűségesek, alkotókedvük, kreativitásuk, értelmük kiemelkedő, becsületesek és büszkék. Bezdek József azt is hangsúlyozta, hogy ottjártakor mennyire tiszták, pontosak és engedelmesek voltak a japán iskolások.

Több műben megjelent a sintoizmus, a buddhizmus és a confucianizmus japán kultúrára és nevelésre tett hatása, a vallási-filozófiai irányzatok tanításaiból kibontható erkölcsi tanítások lényegének ismertetése, mint például Ágner Lajos könyvében. Számos, a magyar olvasóknak akkor még többnyire ismeretlen japán kifejezés is szerepelt (gyakran részletes magyarázattal) a korabeli munkákban, például a ***kókó***, a ***busido***, a ***daigaku***, a ***terakoja***, a ***dzsiu-dzsicu***, a ***rónin***, és más nevelésügyi és történelmi fogalmak.

Az 1930-as évek Magyarországán a japán-német közeledés nyomán a japán nevelés „sikerei" (többnyire német leírások tartalmára támaszkodva) kiemelt példaként szerepeltek. Az ottani testi és katonai nevelés, a hazaszeretetre ösztönző történelemtanítás nagy visszhangra találtak a háború felé sodródó országunkban.

ÖSSZEGZÉS

A magyarországi neveléstörténet-írás kezdetétől fogva meglehetősen kevés figyelmet fordított a japán nevelés történetére. A 19. század második felében éppúgy, mint a 20. században mindvégig, ez a tématerület leginkább a sajtócikkek és az útirajzok leírásaiban szerepelt, amelyek közül csak kevés íródott tudományos igénnyel. Egyetemi neveléstörténeti könyveink szerzői, mint például Lubrich Ágost vagy Fináczy Ernő (a kínaiak neveléstörténetével összekapcsolva) csupán néhány gondolat erejéig írtak Japán nevelési múltjáról, a pedagógiai folyóiratokban – kiemelten a Magyar Paedagogiában –, pedig leginkább az 1930-as és 40-es években, a japán-német-magyar politikai szövetség kialakulásának időszakában szerepeltek írások, akkor is kevés utalással a neveléstörténetre vonatkozóan. A 20. század elején ugyan készült néhány olyan rövidebb lélegzetű munka, amely a japán nevelés történetét is érintette (mint például Ágner Lajos idézett műve), ezek tartalma azonban sem ak-

kor, sem pedig azóta nem jelent meg a neveléstörténeti kézikönyvekben és a pedagógiai lexikonok szócikkeiben.

A 20-21. század fordulóján látszik bizonyos elmozdulás, hiszen több olyan fontos tanulmány és könyv is kiadásra került hazánkban, amelyek tartalmaznak a japán nevelés történetével kapcsolatos részeket. Ezek azonban ma sem minden esetben a neveléstudományhoz tartozó művek, inkább történeti összefoglalások, mint például Louis Frédéric műve, a *Japán hétköznapjai a szamurájok korában*[121]. Természetesen születtek a neveléstudomány körén belül is fontos művek, amelyek nevelés- és oktatástörténeti utalásai szintén kiindulópontot jelenthetnek egy későbbi összefoglaló leírás elkészítéséhez, mint például Mayerné Zsadon Éva[122], Varrók Ilona[123] és Gordon Győri János[124] munkái.

Napjainkban fontosnak látszik egy efféle összegzés elkészítése, hiszen a valóban *egyetemes* neveléstörténet művelése segít közös szellemi kapcsolódásokat, összekötő kulturális elemeket találni a különböző népek között, ugyanakkor rámutatva az egyediségekre, amelyek mind-mind az emberiség nevelési múltjának, nevelési örökségének a részei. Ebben a munkában pedig kiemelt figyelmet kell szentelni a *japán neveléstörténet* forrásokra és szakmunkákra alapozott tanulmányozásának. Nagyon fontos, hogy a témával foglalkozó, újabb művekben közölt információk bekerüljenek a neveléstörténeti kézikönyvekbe, tankönyvekbe, pedagógiai lexikonokba, magának a neveléstörténet tantárgynak az oktatási tartalmai közé, hiszen azok a nem nyugati kultúrák nevelési múltjának vonatkozásában jelentős módosításra és bővítésre szorulnak.

* * *

A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási ösztöndíjának támogatásával készült. (Ügyszám: BO/00411/06)

JEGYZETEK

1 A neveléstörténet tanításának céljaival és programjaival mindmáig legrészletesebben foglalkozó könyv, a *Kadriya Salimova* és *Erwin V. Johanningmeier* által szerkesztett *Why should we teach History of Education?* című kötet. (The Library of International Academy of Self-Improvement, Moscow, 1993.)

2 A társaság honlapja: http://www.asjapan.org/ (A letöltés ideje: 2010.09.17.)

3 A folyóirat honlapja: http://monumenta.cc.sophia.ac.jp/index.html (A letöltés ideje: 2010.09.17.)

4 A folyóirat honlapja: http://www.hjas.org/ (A letöltés ideje: 2010.09.17.)

5 A társaság honlapja: http://www.eajs.org/ (A letöltés ideje: 2010.09.17.)

6 Shulman, Frank J. (ed.1970): *Japan and Korea: An Annotated Bibliography of Doctoral Dissertations in Western Languages, 1877-1969.* Frank Cass and Co. Ltd, The University of Michigan. (A mű digitális változata 2006-ban készült.)

7 Dower, John W. – George, Timpothy S. (ed. 1995): *Japanese History and Culture from Ancient to modern Times: Seven Basic Bibliographies.* Markus Wiener Publisher, Princeton. (2., javított kiadás)

8 L. például az alábbit: *Basic Bibliography for Researches on Japanese History.* http://www.columbia.edu/~hds2/BIB95/basicbib.html (A letöltés ideje: 2010.08.09.)

9 Lévai Gábor (1943): *Japán magyar könyvészete.* Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Keletázsiai Intézete. Budapest. Keletázsiai dolgozatok 1.

10 L. például az alábbit: *National Museum of Japanese History.* http://www.rekihaku.ac.jp/english/exhibitions/index.html (A letöltés ideje: 2010.08.09.)

11 *Japán-kutatás Magyarországon. Múlt és jelen.* Yamaji, Masanori (szerk. 1996): ELTE, Budapest. ELTE Japán-Tanulmányok sorozat, 1. kötet.

12 L. például az alábbi tanulmányát: Noriko, Sato: *A japán kultúra fogadtatása Magyarországon.* http://elib.kkf.hu/okt_publ/tek_2001_35.pdf (A letöltés ideje: 2010.10.23.)

13 *Japán-kutatás Magyarországon...* i. m. 7.

14 A téma összefoglalását röviden l. az alábbi írásban: Csomós Éva: *Nippon.* http://www.csomoseva.eoldal.hu/cikkek/kelet-kapuja/nippon (A letöltés ideje: 2010.10.19.)

15 Kalandjairól írt (eredetileg franciául készült, de könyv formájában angolul kiadott) emlékiratait Jókai Mór ültette át magyarra, és *Benyovszky Móric gróf életrajza, saját emlékiratai és útleírásai* címmel 1888-ban jelent meg.

16 Széplaki Erneszt (1834): A Japán birodalom. Japán irományok után Klaproth. *Tudomány Tár.* III. 146-160.

17 Megjegyzés: Lázár Gyula számos, hasonló ország-történelmi összefoglalót is készített a 19. század végén, többek között például Anglia, Oroszország, a török birodalom és Fiume történetéről.

18 Zichy Ágost(1879): *Tanulmány a japáni művészetről. Építészet, szobrászat, festészet.* 18 fametszettel. A M. T. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest. Megjegyzés: A mű digitalizált változatát l. az alábbi honlapon: http://digilib.mtak.hu/B336/issues/vol08/B3360804.pdf (A letöltés ideje: 2010.10.19.)

19 A japán nyelv oktatásának hazai történetéről és legfontosabb szakirodalmáról l. az alábbi tanulmányt: Noriko, Sato: *A japán nyelvoktatás története és helyzete Magyarországon a nyelvkönyvek tükrében.* http://elib.kkf.hu/okt_publ/szf_06_31.pdf (A letöltés ideje: 2010.10.19.)

20 Szeghy Ernő dr.: *Japán – történelmi, földrajzi és néprajzi vázlatok.* Budapest, 1905., továbbá cikkek tőle: A japáni kert. *Budapesti Szemle,* 1901.1.; A japán gondolkodás és jellem főbb vonásai; Utazás Siámban; A kat. egyház helyzete Japánban. *Katholikus Szemle,* 1903.; A japánok vallási élete. *Katholikus Szemle,* 1906.

21 Teleki Pál 1911-ben megjelent műve, az *Atlasz a japáni szigetek cartographiájának történetéhez* című könyv a kor geográfiai irodalmának egyik kiemelkedő műve volt, elnyerte a magas francia elismerést, a Jomard-díjat.

22 Megjegyzés: a szerző, az író és grafikus Akantisz Viktor neve nem szerepel ugyan az alábbi könyvben: *Japán. Gyakorlati japán-német-magyar beszélgetésekkel, hét eredeti japán írástáblával.* Budapest, 1905. (Rozsnyai gyors nyelvmesterei bármely nyelv alapos elsajátítására a tanító nélkül.), ám Gulyás Pál Magyar írók élete és munkái című műve I. kötetében (Új sorozat,

Budapest, 1939.), az 519-520. hasábon őt említi e nyelvkönyv szerzőjeként is a Rozsnyai Kálmán-féle sorozatnál. Ezt az információt először Koósz István közölte a *Magyar Nyelv* című folyórat Levélszekrény rovatában (2004/december, C/IV. 512.), kiegészítve Senga Toru egy korábbi írásának (Dzsúdzsucu és dzsúdó. 2. rész, *Magyar Nyelv* 2003/3. 316.) adatait.

23 *A japán szókincs európai elemei.* Budapest, 1906.

24 A múzeum ma a *Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum* nevet viseli. Honlapját l. az alábbi címen: http://www.hoppmuzeum.hu/ (A letöltés ideje: 2010.10.23.)

25 Csoboth Éva i. m.

26 Uo. 8.

27 Farkas Ildikó: A magyar-japán kulturális kapcsolatok jellege a két világháború közötti korszakban. In: Yamaji, Masanori (szerk. 1996);*Japán-kutatás Magyarországon. Múlt és jelen.* ELTE, Budapest. ELTE Japán-Tanulmányok sorozat, 1. kötet, 21-32.

28 Uo. 23.

29 Uo. 24.

30 Uo. 29-31.

31 Ezek bibliográfiáját l.: Távol Kelet 1937; *Japánra vonatkozó magyar nyelven megjelent művek bibliográfiája 1937-1942.* Nagy Kelet-Ázsia, Budapest, 1943.; Lévai Gábor (szerk. 1943): *Japán magyar könyvészete.* Budapest. Keletázsiai dolgozatok 1. füzet.

32 Shields, James J. Jr. (ed. 1989): *Japanese Schooling. Patterns of socialization, equality, and political control.* The Pennsylvania State University Press, University Park, PA.

33 Nagai, Michio: Westernization and Japanization: The Early Meiji Transformation of Education. In: Shively, Donald (ed. 1971): *Tradition & Modernization in Japanese Culture.* Princeton University Press, Princeton, New Jersey. 35-76.

34 Burton, Marguerite Ernestine (1914): *The Education of Women In Japan.* Fleming H. Revell Company Subjects, 3-9. Megjegyzés: a mű szövege részleteiben megtalálható a http://www.google.hu oldalon. (A letöltés ideje: 2010.08.09.)

35 Dore, Ronald Philip(1965): *Education in Tokugawa Japan.* University of California Press, Berkeley and Los Angeles.

36 Például az alábbi könyvfejezet: Dore, Ronald Philip: The Legacy of Tokugawa Education. In: Jansen, Marius B. – Tuttle, Charles E. (ed. 1982): *Changing Japanese Attitudes Toward Modernization.* Rutland Vermont & Tokyo, Japan.

37 Rubinger, Richard (1982): *Private Academies of Tokugawa Japan.* Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

38 Roden, Donald T. (1980): *Schooldays in Imperial Japan: A Study in the Culture of a Student Elite.* University of California Press, Berkeley.

39 L. például: Katagiri, Yoshio (1994): The Study of the History of Education in Japan. *Paedagogica Historica: International Journal of the History of Education*, 1477-674X, Volume 30, Issue 2. 637-644.

40 Okuda, Shinjo and Hishimura, Yukihiko (1983): The development of secondary education in Japan after World War II. *Higher Education*, Volume 12, Number 5. 567-578.

41 Bary, Theodore William de –Keene, Donald – Tanabe, George – Varley, Paul (ed. 2005): *Sources*

of Japanes Tradition. Vol. 1. From earliest time to 1600. Columbia University Press, New York. Bary, Theodore William de – Gluck, Carol – Tiedemann, Arthur E. (comp.): *Sources of Japanes Tradition.* Vol. 2. 1600 to 2000. Columbia University Press, New York, 2005.

42 L. például az alábbi oldal Meidzsi korszak oktatástörténetével kapcsolatos link-gyűjteményét: *History of edeucation in Japan – Meiji Period.* http://www.experiencefestival.com/history_of_education_in_japan_-_meiji_period (A letöltés ideje: 2010.09.17.)

43 L. például a következő cikkeket: A japán ifjúság katonai kiképzése. *Magyar Katonai Szemle*, 1935. 3. sz. 287. ; A japán ifjúság katonai előképzése. *Magyar Katonai Szemle*, 1935. 11. sz. 278. ; A japán orvosképzés. *Magyar Katonai Szemle*, 1940 5. sz. 559.

44 Akantisz Viktor (1901): *Japán mesék az ifjúság számára.* Szent István Társulat, Budapest.

45 Hegedüs (1855): A nagy világ népei IV. Dsapanok. *Vasárnapi Ujság.* október 21. II./42.

46 Uo.

47 S.(ámi) L.(ajos) (1868): Japán irodalma és könyvkereskedése. *Vasárnapi Ujság*, december 6. XV./49. sz. 587-588.

48 Uo. 587.

49 Japán hajdan és most IV. Gyereknevelés. Tornászat. Társasjátékok. *Vasárnapi Ujság,* 1875. szeptember 19. 38. sz. 599-600.

50 Uo. 599.

51 Uo. 599.

52 Uo. 599. A költemény fordítását a cikk szerzője ilyen módon közölte: „A szin és élet mulékonyak. De mi is lehetne ezen a világon állandó? A mai nap a semminek mély örvényében enyészett el. Egy álom töredékeny képe volt az; legcsekélyebb nyugtalanságot sem okozhat nekünk."

53 Garamszegi Lubrich Ágost (1874): *A nevelés történelme.* I. Budapest. 18.

54 Róla l.: Diószegi Vilmos (1974): Az első magyar mandzsu-tunguz kutató. *Ethnografia.*

55 Szeghy Ernő: Dai Nippon. Könyvismertetés. *Katholikus Szemle*, 1907./7. sz. 763-765.

56 Barátosi Balogh Benedek (1906): *Dai Nippon – Kelet csodái.* I. Magyar Kereskedelmi Közlöny, Budapest 5. kiadás. (A könyv I-III. kötetéről ismertetést írt Szeghy Ernő (1907): Dai Nippon. *Katholikus Szemle*, 7. sz. 763-75.)

57 Uo. 6.

58 Uo. 209.

59 Uo. 237.

60 Uo. 252-253.

61 Uo. 324.

62 Uo. 325. és 326.

63 Uo. 326.

64 Uo. 326-327.

65 Szeghy i. m. 764.

66 Fináczy Ernő (1906): *Az ókori nevelés története.* Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, Budapest. 12.

67 Ágner Lajos (1907): *A kinai nevelés.* Vértes Adolf Könyvnyomdája, Jászberény.

68 Aston, William (1905): *Sinto or The Way of the Gods.* Longmans, Green and Co.,

New York and Bombay. (A könyv digitális változatát l.: http://www.archive.org/details/shintowayofgods00astouoft [A letöltés időpontja: 2009.03.29.]

69 Ágner i. m. 68.

70 Bezdek József több, földrajzi illetve nevelési tárgyú írásmű kiadásában közreműködött a 20. század első felében. 1913-ban jelent meg *A piramisoktól a felhőkarcolókhoz* (Fritz, Vác, 1913.) című útirajza. Ő volt az egyik szerkesztője a *Zsebatlasz és Magyar Földrajzi Évkönyv* (Magyar Földrajzi Intézet, Budapest, 1924.) című könyvnek, 1934-ben *A Velencei-tó* címmel írt ismertetést, és közreműködött íróként a *Földgömb* című lapban is.

71 Bezdek József (1911): *Japán oktatásügyéről.* Athenaeum, Budapest.

72 Uo. 18.

73 Értsd: Csendes-óceán

74 Bezdek i. m. 1.

75 Uo. 1.

76 Uo. 1.

77 Uo. 7.

78 Uo. 12.

79 Uo. 11. és 16.

80 Uo. 9.

81 Láczer István (1932): A kereskedelmi oktatás Japánban. *Magyar Paedagogia*, 150-152.

82 Uchiike, R. (1931): Commercial Education in Japan. *International Review for Commercial Education*.

83 Láczer István(1934): A japán nevelés. *Magyar Paedagogia*, 142-144.

84 Japanese education. *The Contemporary Review*, 1933.

85 Dzsuicsiro többek között japán nyelvre fordította Madách Imre: *Az ember tragédiája* című művét, készített egy finn-japán és egy magyar-japán szótárat is.
Életútjáról l. az alábbi műveket: Umemura, Yuko (2006): *A Japán-tengertől a Duna-partig: Imaoka Dzsúicsiró életpályája a magyar-japán kapcsolatok tükrében.* Gondolat, Budapest.; Balassa Zoltán: *A magyar nép japán barátja.* http://www.madach.hu/MadachIThonlap/tanulmanyok/SzimpoziumI/balassa2.html (A letöltés ideje: 2009.03.06.)

86 Dzsuicsiro, Imaoka: *Új Nippon.* Athenaeum, Budapest, é. n. (1929).

87 Török Sophie (1930): Új Nippon. Imaoka Dzsuicsiro könyve. *Nyugat*, 5. sz.

88 Uo.

89 Uo.

90 Uo.

91 Dzsuicsiro i. m. 101-102.

92 Uo. 128.

93 Uo. 128-129.

94 Uo. 129.

95 Bozóky Dezső (1911): *Két év Kelet-Ázsiában. Utirajzok, 1-2.: 1. China, Korea. 2. Japán.* Nagyvárad.

96 138-141.

97 Többek között ebbe a fejezetbe – ami eredetileg egy 1928-as rákosszentmihályi, az ottani cserkészeknek tartott előadás szövege – szőtte bele Dzsuicsiro abbéli reményét, hogy „Csonka-Magyarországból", melynek csak a becsülete maradt, a „magyar busido szellemű ifjúság" segíségével újjászületik majd a Nagy-Magyarország... Uo. 141.

98 Nagy Iván (1937): *Japán közoktatásügye.* Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest. Távol Kelet Könyvtára 2.

99 *Távol Kelet,* 1936. 1-3. sz. 58-71. ; 1936. 4-6. sz. 156-164. ; 1936. 7-10. sz. 253-260.

100 A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egyetemi ügyosztályán dolgozott az 1930-as években. Életrajzáról résletesen l.: *Kemenesaljai Életrajzi Lexikon.* http://www.cellbibl.hu/lexikon/nagy_ivan.htm (Letöltés: 2009.03.06.)

101 Ennek köszönhetően 1941-ben a pécsi egyetemen magántanári képesítést nyert. L. például az alábbi műveit: *Öt világrész magyarsága.* Budapest, 1935.; *A magyar diák külföldön egykor és most.* Debrecen, 1935.; *Az amerikai magyarság.* Pécs, 1939. stb.

102 Nagy Iván (1937): Japán közoktatásügye. I. *Távol Kelet,* 1-3. sz. 58.

103 Uo. 58.

104 Uo. 59.

105 Uo. 60. (Megjegyés: a szövegkiemelés Nagy Iván eredeti szövege alapján készült.)

106 „kf": Vitéz Nagy Iván (1937): Japán közoktatásügye. *Magyar Paedagogia,* 275-276.

107 „kf": Vitéz Nagy Iván... i. m. 275.

108 Uo. 276.

109 „kf": (cím nélkül) *Magyar Paedagogia,* 1938. május-június. 5-6. 168-170.

110 Erinnerungen an die Gedenktage für Jiro Harada, der verstorbenen Gründer der Stiftung „Harada-Sekizenkai". Japán-Német Orvosi Társaság kiadása, Tokió, 1937. és Spranger, Eduard: Japanische Kulturfragen. *Nippon,* 4/1. Buchdruckerei Oskar Puchelt, Berlin, 1938.

111 L. erről: *Eduard Spranger.* http://www.abpaed.tu-darmstadt.de/arbeitsbereiche/pk/teaching/WS-07-08/material-ng/Kapitel_3_Eduard_Spranger.pdf (Letöltés: 2009.02.22.), 27-33. és Spranger, Eduard. In: *Biographisch – Bibliographisches Kirchenlexikon.* http://www.bautz.de/bbkl/s/spranger_e.shtml (Letöltés: 2009.02.22.)

112 „kf" 1938 i. m. 168.

113 Uo. 169.

114 Uo. 169.

115 Uo. 169-170.

116 L. például: Spranger, Eduard (1937): *Ansprache im Auditorium in Matsuzaka am 7. April 1937.*; Uő.: *Brief aus Kioto* (1937); Uő.: *Gru an die japanishe Jugend* (1937); Uő.: *Kulturprobleme im gegenwärtigen Japan und Deutschland* (1938); Uő.: *Das ewige Japan* (1938); Uő.: *Japan zwischen den Zeiten* (1938); Uő.: *Laieneindrücke wom religiösen Leben in Japan* (1938); Uő.: *Ein japanischer Klassiker der Pädagogik* (recenzió, 1942); Uő.: *Begegnungen mit japanischen Philosophen* (1943). Spranger teljes bibliográfiáját l.: Ortmeyer, Benjamin: *Eduard Spranger und die NS-Zeit.*
http://www.uni-frankfurt.de/fb/fb04/download/adfontes_Inhaltsverzeichnisse_I_IV.pdf. (Letöltés: 2009.02.22.)

117 L. például az alábbi tanulmányokat: Kracht, Klaus (2001): Nishida und die Politik. *Japonica Humboldtiana* 5. sz. 205-250. (különösen 211-215.); Nagai, K. (1983): Die Rezeption Der Theorien Eduard Spranger in Japan. *Pädagogische Rundschau* 37., 453-460.

118 L. például a következő cikkeket: B(átky) Zs(igmond) (1906): Japán iskolások száma. *Földrajzi Közlemények*. 27. ; Bán Aladár (1930): Iskolai nevelés Japánban. *Turán*. 41-42. ; Japán elemisták kiállítása a magyar fővárosban. *Külügyi Szemle*, 1934. 194. ; Nagy Iván (1935): A japán népoktatás. *Néptanítók Lapja*, 1. 9-10. ; Uő.: Japán közoktatásügye és leánynevelése. *Magyar Női Szemle*, 1939. augusztus;

119 L. például az alábbi írásokat: Cselőtei Lajos (1909): *Kano igazgató a japán testnevelésről.* Légrády, Budapest.; Uő.: *A japán rendszerű torna alapgyakorlatai.* Szt. István Társulat, Budapest, 1920.; Bodolay István (1911): *Djudo. A japánok által használt önvédelem. A japán testi nevelés vázlatos ismertetése...* Grünsberger, Pécs.

120 Bernáth Géza (1873): *Keletázsiai utazás.* Athenaeum, Budapest.

121 Frédéric, Louis (1974): *Japán hétköznapjai a szamurájok korában.* 1185-1603. Gondolat, Budapest.

122 Mayerné Zsadon Éva (1986): *Japán oktatási rendszere.* OPKM, Budapest.

123 Varrók Ilona (2004): A japán oktatás történelmi, társadalmi és filozófiai háttere. *Iskolakultúra*, 2. sz. 91-96.

124 Gordon Győri János (2006): *Az oktatás világa Kelet- és Délkelet-Ázsiában: Japán és Szingapúr.* Gondolat, Budapest.